

A FOGYASZTÓI IDENTITÁS POÉTIKÁJA

Böndör Pál: Vásárlási lázgörbe

Az a szomorú igazság, hogy a vajdasági irodalomból (szemben például az erdélyivel vagy a felvidékivel), kiváltképp a költészetből idehaza nem sok látszik. (Ennek, amellet, hogy a magyar nyelven írott irodalom heterogén, többközpontú, elsősorban könyvpiaci okai vannak.¹) Akik esetleg mégis figyelemmel követik a vajdasági irodalmat, és erre a kijelentésre tiltakozón kapják fel a fejüket, azok a szabályt erősítő kivételek. A magyarországi irodalmi köztudatban Domonkos István vagy Sziveri János jó esetben is „egyszlágeres” költők (*Kormányeltörésben*, illetve *Bábel*), Ladik Katalin elsősorban a performansaival került a köztudatba, ha egyáltalán. Fenyvesi Ottó nagy vállalkozása, a *Halott vajdaságiakat olvasva* versciklusa, melynek célja az emlékéllítés, afféle érdekes zárvány marad. De könyvbemutatón, beszélgetés során ezek a nevek általában csak Szegedtől délre hangzanak el olyan természetesen, ahogyan magyarországi fiatal költők fontos hatásként Petri Györgyöt vagy Kemény Istvánt említik. És kinek mit mond például Ács Károly, Danyi Magdolna vagy Koncz István neve? Az idősebb generációból egyedül Tolnai Ottót nem kell bemutatni, de hát neki régóta magyarországi kiadóknál (is) jelennek meg a kötetei. És azt se hallgassuk el, hogy némi pangás után (miután a Jelenkor Kiadót felvásárolta a Libri Csoport) az utóbbi éveket tekinthetjük Tolnai-reneszánsznak. A beindított életműsorozatban újra megjelent a *Világpor* (2016) című 1980-as verseskötet és két prózai mű egy kötetben, a *Gogol halála / Virág utca 3* (2016), majd új versek: *Nem könnyű* (2017), aztán pedig egy újonnan kezdett regényfolyam első része: *Szeméremékszerek 1. A két steril pohár* (2018).

Ha a fiatalabb generációt nézzük, amellet, hogy Terék Anna *Halott nők* című köteté mind tematikájában, mind formanyelvében izgalmas vállalkozás volt, jellemző körülmény, hogy a megelőző, *Duna utca* című, nem kevésbé figyelemreméltó köteté alig kapott figyelmet – ennek kétségkívül oka, hogy a *Halott nők* kötetnek az újvidéki Forum (a legnagyobb vajdasági magyar kiadó) mellett társkiadója lett a pesti Kalligram is, illetve Terék is Budapestre költözött. (Ez általános tendencia, csak két példa: Bencsik Orsolya is a JAK-nál, illetve a Magvetőnél [társ] kiadásban megjelent prózaköteteivel irányította magára a figyelmet, amiképpen Danyi Zoltán is a Magvetőnél napvilágot látott *A dögeltakarítóval*, s nem a korábbi, Vajdaságban megjelent köteteivel ért el idehaza sikereket.) S mennyi látszik vajon Antalovics Péter (*Örökszoba*, 2014; *Távoli pólusok*, 2019), Benedek Miklós (*Nem indul hajó*, 2012; *Mintha emberek-*

¹ Lásd ehhez Orcsik Roland: *detoNáció. Domonkos István művészetének exjugoszláv irodalmi kapcsolatformái* (Forum, Újvidék, 2015) című könyvének *Kentaur-irodalom. Az Új Symposion anyanyelvi idegenségeről* című fejezetét (18–43.).

Forum–Kalligram
Újvidék–Budapest, 2019
117 oldal, 3500 Ft

ből állna, 2014; *Miközben halkan*, 2019), Bíró Tímea (*A pusztulás reggelei*, 2017), Celler Kiss Tamás (*Anyaméh*, 2015), Cirok Szabó István (*Agancspark*, 2019), Kormányos Ákos (*Paraván*, 2019), Papp Katalin (*Kés a párna alatt*, 2019) költészetéből?

Az 1947-es születésű Böndör Pál szintén nagyobb figyelmet érdemlő karakteres, fontos szerzője – mondhatom talán: nagy öregje – a vajdasági szcénának, sőt a szerb irodalmárok is magától értetődően említik Sziverivel, Ladikkal, Tolnaival egy sorban. Itthon jóformán mégis ismeretlen a neve és költészete,² így fordulhat elő az, hogy Böndör 2017-es *Finis* című, igényes kiadásban megjelent összegyűjtött és új verseiről tudomásom szerint csupán egyetlen kritika született Magyarországon.³ Sajnos nem jött össze a Szántai-kritika címében foglalt (re)kanonizáció. Ám a helyzet annyiban javult, hogy Böndör új kötete már a Forum és a Kalligram közös kiadásában látott napvilágot, így valamivel könnyebben elérhetővé és láthatóvá vált – kérdés, hogy ez a magyarországi recepció nyomot fog-e hagyni.⁴

Ha Böndör Pál költészetét a magyarországi kánonban kellene elhelyeznem, az életműből az 1986-os *A krupié kiosztja magát*, az 1999-es *A változásom könyve* és a 2003-as *Kóros elváltozások* című köteteket csúcsként kiemelve posztmodern költészetünknek ahhoz az ágához kötném, amelynek nyelvkritikája nem csapott át a pastiche-lírába és az (ön)paródiába, hanem megőrizte az egzisztenciális tétjeit. Ez a költészet fokozottan (meta)reflektív, úgy koncentrálna a szubjektumra, hogy azt individualitásában és kollektivitásában is szemléli. S ha figyelembe veszem, hogy a Böndör-lírának nagy affinitása van a szerialitásra, úgy kifejezetten is Bertók László költészete jut eszembe első párhuzamként – legyen szó a rendszer-váltás idejét krónikaként végigkövető 243 darabos szonettciklusáról vagy a 2007-es *Hangyák vonulnak* című kötetének szabadverseiben (hosszúkaiban) kiteljesedő kérdezőespoétikáról. Ám hadd tegyem hozzá, az 1978-as *Vérkép* kötetet recenzáló Lengyel Balázs Tandori Dezsőhöz viszonyítja Böndört (akárcsak az újhordas hagyományt – Tandori költészetének forrásvidékét – is értelmezésébe vonó Bányai János vagy az új kötetet a hátsó borítón ajánló Orcsik Roland). „[A]min folytonosan tűnődik, az az emberi személyiség viszonya önmagához és a látszólag változatlanul pergő köznapokhoz. Tárgyak és helyzetek monoton ismétlődéséhez, melyeknek létét vagy lírai értékét kevésbé szoktuk észrevenni. [...] Az olvasó, ha analógiát keres a hazai költészetben az ilyesfajta kifejezőmódra, Tandori évekkel ezelőtti Haikuirra vagy Koanjaira gondolhat. Azokban is egy-egy gondolat vagy ötlet kiszikráztatása volt a lényeg. S azokban is a »vagyok-e?« és »ki vagyok?« kérdés a meditációs probléma. // Ezek a kérdező, tűnődő felismerések végső soron mégsem magukról a dolgokról, hanem a költő közérzeti állapotáról vallanak, s ezért nem ontológiaiak, hanem líraiak. Böndör a hagyományos lírai eszközök, díszítőelemek háttérbe szorításával, de minuciózus gonddal, plasztikusan formálja meg őket. Látszatra egyszerű, prózára hangszerelt versben, amely rafináltan, a művészi munka erőfeszítése által egyszerű és természetes.”⁵ Sőt, Böndör új kötetében ezt elolvassuk (érthetjük akár a Lengyel-idézet

² Bányai János erről így ír: „Hosszú évekkel ezelőtt közölt Lengyel Balázs Böndör Pál *Vérkép* (1978) című könyvéről értő, azt is mondhatnám, »költőt avató« bírálatot. A költőt a hazai (az akkori jugoszláviai magyar) recepció már korábban felavatta, a határon túl (az anyaországi) pedig majdnem ennyiben maradt, alig volt és alig van folytatása. Nem túl sok költő befogadását vállalja a magyarországi recepció azon az egy-két határon túlin kívül, akiket számon tart, s azokon kívül, akik mögéjük még felsorakoztak. Elégé telített a magyar költészet égboltja.” *Változások* kötetek, in: Bányai János: *Költő(k), könyv(ek), vers(ek). Könyv és kritika IV.*, Forum, Újvidék, 2010, 67–72.

³ Szántai Márk: *Egy hosszútávú futó kanonizációja*, *Tiszatáj*, 2018/3, 84–87.

⁴ Szerencsére vannak biztató jelek. Fölköli Gábor *Két bevásárlás közt* címmel írt róla recenziót (*Kulter*, 2019. november 7., <http://kulter.hu/2019/11/ket-bevasarlas-kozt/>), de tudomásom szerint több folyóirat-szerkesztő és kritikus figyelmét is felkeltette a kötet, remélhetőleg készülőképben van még néhány írás.

⁵ Határainkon túl, in: Lengyel Balázs: *Verseskönyvről verseskönyvre*, Magvető, Bp., 1982.

alátámasztásaként is): „az evidencia mértékegysége [...] lehetne a tandori – tradoni? –, / az elbizonytalanodásé ezen szerző” (58.).

Különös kötet a *Vásárlási lázgörbe*. Formája szerint három fejezetből álló verses elbeszélés (ez utóbbit alcíme is jelzi). Ám a nagyjából hetven-nyolcvan oldalnyi főszöveghez tartozik huzsonhárom jegyzet is. Ezek kisebb-nagyobb, jellemzően egyoldalas versek a kötet végén afféle végjegyzetként. Valahogy úgy viszonyulnak a főszöveghez, mint Esterházy Péter *Termelési-regény*ében a jegyzetekben futó történetsszálak: hol kiegészítik a főszöveget, hol pedig eltérnek tőle. Az elbeszélés legfontosabb inter- és pretextusa Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regénye. Ez a költemény alapszituációját is meghatározza: két férfi hol narrált, hol kurzívval *egyenesben* megismert beszélgetésébe csöppenünk bele – habár ezt az értelmezést a szöveg maga folyamatosan elbizonytalanítja. Néhol úgy tűnhet, egyvalaki folytat képzelt vagy skizofrén beszélgetést valakivel vagy magával („Itt ült velem szemben, / meg mernék rá esküdni, / habár nem láttam, / saját magam láttam, / saját magam hallgattam, / de az ő szemével, / az ő fülével” – 47.; illetve: „Ugyanazok, ugyanott. Azok ugyan, / akik, de lehettek volna mások, / az egyik a másik, a másik az egyik” – 71.), másutt úgy tűnik, többen is vannak („Ketten ülünk most a nappaliban, / azt hiszem, ketten, / de lehet, hogy többen. / Vagy én egyedül. / Vagy egyedül ő, aki beszél” – 31.) – valószínűleg egy régi szerelmi háromszög harmadik résztvevője, Rózsa bukkan fel olykor (hol névvel, hol név nélkül) az elbeszélésben, sőt a főszöveg zárlatában át is veszi az irányítást. „Míntha élnének, gondolta Rózsa, / és egy könnycseppet törölt ki / a szeme sarkából. Lehet többes számban / beszélni arról, ami egyetlen? // *Egyetlen szerelmeim*, suttogta. [...] *PihenjeteK, kedveseim*, mondta, / és határozott mozdulattal / kikapcsolta a világot. / Vagy a világok egyikét, / a fene tudja, / ki tud már elmenni / ezen az egészen?” (80.)

A megbízhatatlanság (a jelentés, az értelmezés lehorgonyozhatósága) egyébként is kardinális problémája Böndör költeményének. Már a főszöveg második oldalán olvashatunk erről: „*Miért földszint, ha hétlépcsőnyi magasan van? / Már aprócska kisiskolásként / gondjaim voltak a nyelvvél. // A hagyma héja sárgásbarna, töprengtem, / a belseje pedig fehér, / miért mondjuk mégis mi, magyarok, / hogy vörös, / és miért látják a délszlávok feketének. / Miért vörös, miért fekete, ha barna? // A nyelv megbízhatatlan, pontatlan, / vontam le a következtetést, / de ez kihívás is volt, / hogy mégis egyértelműen / kíséreljek meg fogalmazni, / már amennyire az lehetséges” (8.). A hasonló észrevételek, gondolatfutamok folyamatosan át- és átszövik mind a főszöveget, mind a jegyzetverseket.*

Hasonlóan problémás meghatározni, miről is szól Böndör verses elbeszélése. Túl általános, ha azt mondom, két férfi Márai klasszikusát idéző beszélgetéséről. Hiszen ez a beszélgetés, mint láttuk, metarefektív, ráadásul az emlékezés által roppantul szerteágazó is. A kötet címe hivatott figyelmünket az elbeszélés vezérfonalára irányítani: egy vagy két – hol párhuzamos, hol ellentétes – élettörténetre, amelyet a kapitalista vásárlás, a fogyasztás határoz meg. Ahogyan recenziójában Benedek Miklós fogalmaz: „A vásárlás maga a lét”,⁶ vagy ahogyan Förföldi Gábor írja: „a fogyasztás ontológiai kategória” – „Vettem reggel / kenyeret és tejet / tehát vagyok, / és egy ideig még leszek is” (53.). A fogyasztás-fókuszú életelbeszélésnek vannak korfestő (például a szocialista hiánygazdaság választéknélküliségét ecsetelő részek), nosztalgikus (például a Jugoszláviába beáramló nyugati zenék felidézése vagy a miniszoknya divatba jötte kapcsán) és természetesen társadalomkritikus vetületei. (Utóbbinak talán egy kissé áttételes Brecht-utalás a csúcса: „Nehezebb a bevásárlókat leállítani, / mint Arturo Uit” – 54.) E gondolati fókusz hangsúlyozzák Maurits Ferenc az elbeszélést illusztráló festményei is. Sajnos Förföldinek igaza van abban, hogy a művek kissé szájbarágósan emelik ki a Böndör-szöveg társadalomkritikus élet. Ám azt is meg kell jegyezni, hogy ezek a – Förföldi jelzőit kölcsön véve – „karakteres” és

⁶ Benedek Miklós: *Vásárolok, tehát vagyok*, *Magyar Szó*, 2019. október 24. (https://www.magyar-szo.rs/hu/4126/Velemeny_Olvasolampa/209997/Vasarolok-tehat-vagok.htm)

„harsány”, neoavantgárd formanyelvű képek éppúgy kidomborítják a Böndör-elbeszélés experimentális, nonkonformista voltát. (Csupán zárójelben teszem ehhez hozzá, hogy a kritikus megjegyzéssel együtt is roppant igényes könyvtárgyról van szó – ahogy a Forum Kiadó többi 2019-es képzőművész társalkotóval készült verseskötete esetében is.)

A fogyasztás tematikus fókusza könnyen elterelheti az olvasó figyelmét más fontos témákról, amelyeket a beszélgetők érintenek, holott éppen ez az identitásréteg az, amely sajátos, új fénytörésben látatja az identitás más, konvencionálisabb elbeszélésekbe kívánkozó összetevőit. Az első fejezet a gyermekkorról szól, már itt felmerül az etnikumok, a kisebbségi lét problémája. „Presztízs kérdés volt ám, / hogy az olcsóbbat / vagy a drágábbat nyalogatod-e. // De ez sem volt olyan egyszerű, / lévén a narancsszínű szerbiai termék volt, / a málnás pedig szlovén gyártmány, / nem viccelek, tényleg volt, / akinek a gyerekseregben – már akkor! – / ez is számított” (14.). Mikor a narrátor az unalmas konfekcióruhákról beszél („szövetnadrág, szoknya, leginkább kék. / Esetleg szürke. Vagy barna? / Az emlékképeim kissé színvakok. / És fehér ing! / Ameddig fehér maradt. // A pulcsink különbözött esetleg” – 23–24.), egyszermind a kommunista rendszer uniformizáló, egyenrangúsító, kollektívizáló törekvéseit illusztrálja. „A szociális különbségeket / a füzetekink borítójáról / lehetett kikövetkeztetni legkönnyebben, / vagyis hogy újságpapírból / vagy csomagolópapírból készült-e. / Kék vagy barna csomagolópapírból” (24.).

A második fejezet a felnőttkoré, megtudjuk, hogy a narrátor otthon maradt Szerbiában, biológiatanár lett, míg a másik egy ösztöndíjjal (amiről a narrátor mondott le a javára) kijutott a gimnázium után az USA-ba, jómódú vegyész mérnök lett, míg aztán el nem vesztette minden vagyonát. Ezen a ponton derül fény az egykori szerelmi háromszögre is: „Belépett a nappaliba Rózsa [...] Az egyikünk járt vele / a gimnazista időkben, / a másikunk mintegy örökölte, / cserébe Amerikáért” (49.). Az egymás kontrasztjába állított két élettörténet itt sűrűdik össze a legdurvábban. Míg az otthon maradt azt mondja, hogy haragudott ugyan a másikra, mert el mert menni, és magára, amiért ő nem, ám a jólét miatt nem irigykedett amerikai társára. Erre válaszul olvassuk a következő, több szempontból is súlyos részletet: „*Én viszont irigykedtem rád, / sohasem találnád ki, leginkább / akkor, amikor hullottak rátk a bombák. / Nem potyogtak azok maguktól, / az én adóm egy része is segítette, / hogy rakétázzák a szülővárosomat / és benne téged a családoddal. / Elképzeltetek, ahogy megvető mosollyal / kémleled az eget, és arra gondolsz, / hogy a hülyék egy ellenzéki, többnemzetiségű / várost választottak ki a térképeiken / fő célpontul, mikor a nacionalizmussal, / illetve a nacionalista vezetéssel / akartak leszámolni. Tudtad, hogy hol vagy! / Tudtad, hogy ki vagy! / Én ezt sohasem fogom tudni*” (61–62.). Nem csupán a „menni vagy maradni?” örök problémája, a haza és a hazátlanság identitásformáló tényezői kerülnek itt elő, hanem a háború traumájának identitásképzése, sőt az igazságtalan sorssal cinikusan szembeeszegett öntudat önvédelmi mechanizmusa is.

A harmadik részben érünk a beszélgetés jelenéhez. „Cselekmény tehát továbbra sem várható, / de valaminek csak történnie kell, mert / az élet már csak ilyen: zajlik” (72.). Ez a legrövidebb fejezet, afféle variatív codája a már olvasottaknak. „Ha majd, gondolom, nemsokára / újra megszólalnak, magyarul / fognak beszélgetni tovább is, / habár angolul, szerbül is / simán társaloghatnának, / kissé döcögősebben németül is, / holott magyarságuk / nem egy kerek történet, / inkább ellipszis alakú, / hol közelebb, hol távolabb / vannak a központi magtól. / Nemzeti hovatartozásuknak / évszakai vannak” (74.). Később már jellegzetes és roppant aktuális kelet-európai rendszerkritikát olvasunk. „Ott arra kell odafigyelni, / hogy az adóbejelentést / ne szúrjad el. / Itt arra, hogy túljáráj / az adóhivatal eszén. [...] Itt is, ott is / négyévenként választások vannak. / Ott négy vagy nyolc év után / kicserélődik a legnagyobb beszélő fej, / de az adminisztráció továbbra is / hibátlanul teszi a dolgát. / Itt ritkábban cserélik le a vezetőt, / de akkor aztán lecserelenek mindenkit / az állami hivatalokban, / még a vécés nénik is retteghetnek / az állásu-

kért” (76–77.). Az utolsó három szakasz előtt három pont jelzi, hogy ez a túnődő társalgás bármeddig eltarthatna még.

Amiként azt a bőven idézett részletek mutatják, Böndör új verses elbeszélése poétikai értelemben kevésbé artistikus, az epikus szövegfolyamot mindenekelőtt a sortörések, illetve az asszociációk dinamizálják vagy kristályosítják lírává. Ez viszont óhatatlanul ráirányítja a figyelmet néhány izgalmas nyelvi játékra. „Olykor szét- / esem teljesen aztán össze- / rak az idő. [...] *Hol vannak mind a virágok? // Nem is tudom, virágoak vagyok, / de nézzed, ott van a vázában / két rózsza, Rózsza odafigyel ezekre*” (64.). Különösen ez utóbbi demonstrálja, hogy nem csak konyhafilozófiai gondolatmenetekben válik reflexió tárgyává a nyelv, azon belül a jelölő–jelölt viszony. A jegyzetversek a főszöveg „csácsogásánál” tömörebbek, sokszor ezek horgonyozzák le a főszöveg szétfutó társalgását. Érdekes, paradox helyzet: a jegyzet, a kitérő, az alárendelt szövegrész felülkerekedik a főszövegen. Talán igazza van Förköli Gábornak, aki Roland Barthes-ra támaszkodva veti fel, hogy ezek a „gyönyörszövegek” teszik lehetővé, hogy „az olvasó – legalább imagináriusan, az öncélú, de olykor veszélyes esztétikai játék idejére – kiszakadjon a polgári haszonelvűség, a termelés és fogyasztás köréből”.⁷

A már idézett Lengyel-kritikából egyértelművé válhatott, hogy Böndör Pál jóformán a kezdetektől egyfajta mozaikos élettörténetet ír költészetében – lírájának ezt a vonulatát bővítette újabb művével is. Habár a *Vásárlási lázgörbe* elmarad *A változásom könyve* című kötet mögött, amely véleményem szerint a lírai életmű csúcsa, az új kötet talán Magyarországon is ráirányítja végre erre a fontos életműre a figyelmet. Igaz, fogyasztói társadalmunk és könyvpiacunk viszonyait ismerve nincsenek illúzióim.

⁷ Förköli, i. m.